

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет культури і мистецтв

Кафедра культурології

**ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ТА АНТРОПОЦЕНТРИЗМ В КУЛЬТУРІ
ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ НОВОГО ЧАСУ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконав: студентка
Спеціальності 034 Культурологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Культурологія
Бедрік І.Р.
Керівник к.філол.н., доц. Кузнецов С.В.
Рецензент к.п.н., доц. Ракович В.В.

Херсон – 2020

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Епоха Відродження	8
1.1. Гуманізм як світоглядна основа епохи	8
1.2. Нові уявлення про людину і їх відображення в культурі .	12
РОЗДІЛ 2. Новий час	20
2.1. Реформація і особливості розвитку її культури	20
2.2. Особливості реформації в країнах західної Європи	23
РОЗДІЛ 3. Формування світогляду Нового часу	29
3.1. Філософські погляди Вольтера	32
3.2. Філософські погляди Руссо	36
3.3. Філософські погляди Гердера	40
3.4. Філософські погляди Лессінга	43
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Епоха відродження розглядається дослідниками західно-європейської культури як перехід від середньовіччя до нового часу, від суспільства феодального до буржуазного.

Ренесанс (renaissance - відродження) - це епоха великих відкриттів. Цивілізація середніх віків називалась морською, оскільки розвивалася навколо морів - Середземного і Балтійського. До 1517 році Колумб та інші першовідкривачі сповістили еру океанічної цивілізації, в якій головними шляхами світу стали океанські дороги. Корабель Магеллана здійснив першу кругосвітню подорож. Два багатих континента Західної півкулі були відкриті для освоєння "старим світом". Темпи розвитку ренесансної культури в країнах Західної Європи не сходяться. Приблизні і хронологічні кордони: в Італії XIV - XVI століття, в інших країнах XV- XVI століття. Найвищої точки свого розвитку культура Ренесансу досягає в XVI сторіччі, коли стає загальноєвропейським явищем - оце, так зване, високе, класичне відродження, за яким пізніше послідувало відродження останніх десятиліть XVI століття.

Ця епоха робить культуру різних європейських народів єдиною, що затверджується системою цінностей духовної культури. В цілому на перший план висуваються ідеї гуманізму (лат. humanus - людяний), запозичені у Цицерона (I ст. до н. е.), який називав гуманізмом культурні вища та моральний розвиток людських здібностей. Цей принцип найбільш повно висловив основну спрямованість європейської культури XIV - XVI століть. Гуманізм розвивається як ідейний рух, він захоплює купецькі круги, знаходить однодумців при дворах тиранів, проникає у релігійні вищі сфери - в папську канцелярію, стає потужною зброєю політиків, стверджується в масах, залишає глибокий слід у народній поезії, архітектурі, дає багатий матеріал для пошуків художників і скульпторів. Складається Нова світська інтелігенція.

Її представники організують гуртки, читають лекції в університетах, виступають найближчими радниками государів.

Гуманісти привносять в духовну культуру свободу суджень, незалежність по відношенню до авторитетів, сміливий критичний дух. Вони сповнені віри в безмежні можливості людини і затверджують їх в численних промовах і трактатах. Для гуманістів не існує більш ієрархічного суспільства, в якому людина - тільки виразник інтересів стани. Вони виступають проти будь-якої цензури, і особливо проти цензури церковної. Гуманісти висловлюють вимогу історичній ситуації - формування людини підприємливої, активної, ініціативної. Людина вже сама кує свою долю, і «Провидіння Господнє» тут ні до чого. Людина живе за своїм власним розумінням, він "відпущений на свободу" (М. Бердяєв).

Гуманізм, як принцип культури відродження, та як широка громадська течія, базується на антропоцентричній картині світу. У всій ідеологічній сфері затверджується новий центр - могутня і прекрасна особистість.

Наріжний камінь нового світогляду закладає Данте Аліг'єрі (1265-1324р.) - "останній поет середньовіччя і разом з тим перший поет Нового часу"(Ф. Енгельс).

Створений Данте у його "Божественної комедії" великий синтез поезії, філософії, теології і науки, є одночасно підсумком розвитку середньовічної культури і підступом до нової культури епохи відродження. Віра в земне призначення людини, в його здатність власними силами скоїти свій земний подвиг дозволила Данте зробити "Божественну комедію" першим гімном гідності людини. З усіх проявів Божественної мудрості осіб для нього - "видатне диво".

Ця позиція була розвинена Франческо Петраркою (1304-1374р.), філософом і блискучим ліричним поетом, який вважається родоначальником гуманістичного руху в Італії. Схилянням перед

людиною, його красою, розумом наповнена робота Джаноццо Манетті (1396-1439р.) "Про гідність і вищість людини". Трактат "Про насолоду" Лоренцо Валла (1407-1457р.) стверджує природність земних радощів та чуттєвих насолод людини. Джованні Піко делла Мірандола (1463-1494р.) гуманіст відродження переконаний в тому, що людина, як і Бог, володіє свободою дій, він сам керує долею і суспільством, роблячи правильний, раціональний вибір.

Але становлення та розквіт гуманізму глибоко суперечливі. Небувалого розмаху сягає наука, розквітає поезія, архітектура, образотворчі мистецтва. Покровителями мистецтв стають багаті володарі. Але проблеми суспільних відносин вирішуються кинджалом і отрутою, змовами і війнами. Увійшло в історію сімейство Борджіа на чолі з самим папою Олександром VII - убивцею, грабіжником і розпусником, який, однак, був наділений блискучим талантом державного діяча. Відомий історик, поет і дипломат Макіавеллі знаходить цьому виправдання: ідеальний государ, зазначає він, повинен вміти поєднувати прийоми лисиці і лева, бути не тільки людиною, але й звіром. За свідченням сучасників, тиран Сиджизмондо Малатеста "в жорстокості перевершив усіх варварів", власноруч заколюючи свої жертви. Але він же володів широкими знаннями в філософії, серед його придворних було чимало гуманістів, а при обговоренні творів мистецтва виявляв найтонший смак. А кинджал, яким користувався Малатеста, був зразком ювелірного мистецтва. Дослідники багаторазово відзначали, що добро і зло перепліталися в епоху відродження самим химерним чином. Люди вийшли з середньовіччя, високий ідеал гуманізму осяяло їх духовну життя, але вони ще новачки в вільнодумстві. Гармонія в соціальному пристрої не була досягнута і нестримні пристрасті володіли окремими особистостями, спонукаючи їх діяти, не зупиняючись ні перед чим і не замислюючись про наслідки.

У другій половині XVII - XVIII ст. настає новий період розвитку новоєвропейської філософії. Філософську думку цього періоду прийнято називати філософією Просвітництва. У широкому сенсі слова Просвіта - необхідна сходинка в культурному розвитку суспільства, що розстається з феодальним способом життя. Спираючись на демократичні ідеали, просвітники вели боротьбу проти забобонів і релігійного фанатизму, всіх форм дискримінації, за віротерпимість, свободу слова і формально-юридична рівність. Наука і філософія розглядалися просвітителями як основа добробуту суспільства. Вони бачили своє головне завдання в поширенні знань, у викоріненні невігластва, вихованні і освіті людей, пропагується ідеал вільної і універсально розвиненої особистості. Філософія Просвітництва пов'язана з ідейно-політичною течією громадської думки кінця XVII - першої половини XVIII ст., яке займалося теоретичним і ціннісно-світоглядним осмисленням революційних подій у Європі та ідеологічною підготовкою Великої французької революції. В таких умовах філософія була тісно пов'язана з реальним життям. Вона перетворюється в знаряддя соціальної критики, спрямованої на радикальне зміна свідомості людей.

У філософії епохи Просвітництва переважає соціально-політична і морально-педагогічна проблематика. Філософствування набуло характер діалогу, тісно взаємодіючи з політикою та ідеологією. Ставши частиною політичної свідомості передових верств європейської інтелігенції, вона виражала інтереси висхідного класу буржуазії, претендувала на універсальне розуміння свободи, рівності і справедливості.

Європейське просвітництво: в країнах західної Європи філософія Просвітництва була представлена такими мислителями, як Вольтер, Ж.Ж Руссо, Й. Г. Гердер та іншими. Основна заслуга даних філософів у тому, що вони досліджували і намагалися пояснити критерії суспільного розвитку, займалися становленням світської філософії історії. Гердер вперше став розглядати історію як галузь філософського знання і як

спеціальну дисципліну. Ключовим питанням філософії історії він вважав проблему закономірностей історичного процесу, його рушійних сил, єдності і різноманіття форм. Розвиток суспільства розумілося як прогресивний рух до вільним і розумним принципам соціального буття. Досягнення гуманності і щастя оцінювалося як кінцева мета всесвітньої історії.

У процесі підготовки були використані дослідження відомих авторів, таких як А. Х. Горфункель «Філософія епохи Відродження», М. Г. Ярошевський «Історія психології: від античності до середини ХХст.», Б. В. Марков «Філософська антропологія: нариси історії і теорії», Гусев В.І. «Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст.», Спиця Н.В. «Філософія науки: від Нового часу до сьогодення», книги про антропологію, книги, спрямовані на вивчення епохи Відродження та Просвітництва і людини в ній.

Аналіз літератури показав, що тема гуманізму в епоху Просвітництва є вельми розробленою. Але незважаючи на це, залишається ще велика кількість питань, так як існує дуже багато точок зору на один і той же предмет, які часом суперечать одна одній. Тому тема даної роботи є дуже актуальною.

Мета дипломної роботи - проаналізувати розвиток антропологічних та гуманістичних ідей в епоху Нового часу.

Для досягнення мети дипломної роботи були поставлені наступні завдання:

1. Виділити риси гуманістичного світогляду Західної Європи епохи Нового часу.
2. Простежити зміни в розумінні людини.
3. Проаналізувати культурно антропологічні погляди.

Об'єкт дослідження - світогляд Західної Європи епохи Нового часу.

Предмет дослідження – гуманістичні ідеї та антропоцентризм в культурі Західної Європи Нового часу.

РОЗДІЛ 1

Передумови епохи Відродження

1. Гуманізм як світоглядна основа епохи.

Наприкінці XIII - початку XIV ст. у Західній Європі починається найяскравіший та найцікавіший процес, пов'язаний зі змінами у всіх сферах життя людини в області філософської думки, літературі, в області художньої творчості, у науковому та релігійному аспектах, в соціально-політичних поданнях. Цей процес виявився настільки значним, що пізніше був визнаний окремої епохою в історії західноєвропейських народів - епохою відродження. З епохою відродження приходить нове бачення людини; висувається припущення, що одна з причин трансформації середньовічних уявлень про людину полягає в особливостях міського життя, які диктують нові форми поведінки, інші способи мислення. В умовах інтенсивного суспільного життя і ділової активності створюється спільна духовна атмосфера, в якій високо цінувалися індивідуальність й непересічність. На історичну авансцену виходить людина діяльна, енергійна, активна, зобов'язана своїм становищем не стільки знатності предків, скільки власним зусиллям, підприємливості, розуму, знанням, удачі. Людина починає по-іншому бачити себе і світ природи, змінюються її естетичні смаки, ставлення до навколишньої дійсності і до минулого. Місто стає тим середовищем, де формується особливий соціокультурний тип людей-городян, що відрізняються своїм способом життя, самосвідомістю від мешканців сільської округи - селян, сеньйорів. Слабшає соціальна замкненість, приходить розуміння того, що людей потрібно цінувати не за їх багатства, походження, титули, а за благородство душі, освіченість,

особисті якості. Благородство і гідність людини лежать у чеснотах і доблесних вчинках.

В ті часи вважалося, що духовний світ найбільш розвиває такі галузі знання як література, філософія, історія, риторика. Вже у XIV віці області людського знання і творчості стали називати гуманітарними дисциплінами, а самих викладачів історії, літератури, філософії, риторики - гуманістами. Мислителі тієї пори затвердили повну приналежність людини до земного світу. Вони проголосили свободу людської особи, виступили проти релігійного аскетизму, за право людини на насолоду і задоволення всіх потреб. У гуманізмі нового та новітнього часу персоналістська тенденція європейської культури звільнилася від релігійного змісту. Вона стала визнавати право людини на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей. Гуманізм розглядає людину як істоту, гідну духовного і фізичного повноцінного існування. В наступні епохи ці умонастрої втілювалися в ідеалах індивідуалізму, які у специфічній формі реалізували концепцію піднесення особистості.

Увагу філософів було спрямована на людину. Формувався новий суспільний прошарок - гуманісти, де були відсутні станові ознаки, де цінувалися, перш за все, індивідуальні здібності. Причетність до нового середовища залежала переважно від духовних властивостей конкретної людини. Гуманізм як специфічна система поглядів складався протягом століть. Він, природно, відображає в собі історично зумовлені підходи до проблеми, конкретне уявлення про ті чи інші загальнолюдські цінності. Гуманізм базується на філософському розумінні людини. Без живого індивіда, наділеного тілесністю, розумом, почуттями, людинолюбство втрачає свою основу.

Гуманізм покоїться на антропоцентризмі, згідно з яким саме людина є центром і вищою метою світобудови. Можна сказати, що гуманісти відродили концепцію Сократа, а також знамениту формулу

іншого грецького філософа – Протагора: «Людина є міра всіх речей. «... замість віри в Бога гуманізм проголошує віру в людину і його розвиток. Людина визначається як істота, наділена безмежними здібностями і невичерпними можливостями». Гуманізм виступив проти релігійного аскетизму, який вимагає від людини самообмеження у всьому, придушення чуттєвих бажань. Він відродив античний гедонізм з його прославлянням задоволення і насолоди. Життя має доставляти людині не муки та страждання, а радість буття, задоволення, веселощі. Це поворот до проблем людського буття, нехай ціною відмови від універсальних онтологічних проблем, найтіснішим чином пов'язаних з теологічними.

Гуманізм розглядає місце людини у світі не з точки зору гріхопадіння і спасіння, а як проблему гідності людини. Гідність укладено насамперед у визнанні за людиною можливості піднятися від "дикого", "варварського", "тваринного" стану, до істинно людського. Цей істинно людський стан є результатом здійснення закладених в людині можливостей до вдосконалення. Гуманісти також проголосили віру в розум людини, в його здатність пізнати і пояснити навколишній світ без звернення до Божого промислу. Земне життя людини привертає увагу гуманістів. Мир в гуманістичній філософії - не місце печалі і сліз, а область людської діяльності. Бог розглядається насамперед як творчий початок, в уподібненні до якого - головне завдання і призначення людини. В протилежність середньовічної моралі, яка обіцяла людині краще життя у потойбічному світі, гуманізм оголосив земне життя людини найвищою цінністю, возвеличив земне призначення людини, затвердив його право на щастя в реальному світі. Гуманістична культура створила не тільки нове розуміння людини, але і новий погляд на природу. У середні століття на неї дивилися релігійними очима, вона сприймалася вельми скептично, як джерело спокуси, як те, що відокремлює людину від Бога. Гуманізм відродження повертається до

античних ідеалів у тлумаченні природи, що визначають її як основу і джерело всього наявного, як втілення гармонії і досконалості. Людина виявляє, що він та інші - це індивіди, окремі істоти. Він відкриває, що природа – щось окреме від нього і ця окремість має два аспекти. По-перше, потрібно теоретично і практично нею оволодіти, а по-друге, можна насолоджуватися її красою. Людина відкриває мир і практично - виявляючи нові континенти. Гуманістами вперше була проголошена суверенність людської особистості, кожна людина знайшла право створити себе, тобто вибрати потрібний шлях, прагнути до успіху і процвітання, займатися моральним самовдосконаленням, не гребувати фізичної привабливості, але навпаки виявляти власну чарівність і шукати красу в навколишньому світі. Новий зліт гуманізм пережив за межами Італії, в епоху соціально - релігійних рухів XVI ст. Зокрема, в Нідерландах та Німеччині виник так званий північний гуманізм, який суттєво відрізнявся від італійського. Видним представником цього гуманізму став Еразм Роттердамський (1469- 1536). Еразм розглядав моральне вдосконалення людини як умова і відправний пункт християнського благочестя.

Індивід Ренесансу був охоплений пристрасним егоцентризмом. Але нова свобода принесла людям не тільки зростаюче почуття сили, а й посилення почуття ізоляції, сумніви, скептицизм. Це протиріччя виявляється у роботах гуманістів того часу. Вони підкреслюють людську гідність, індивідуальність і силу, але в їх філософії виявляється також невпевненість і відчай.

1.2 Нові подання про людину та їх відображення у культурі

Вище вже зазначалося, що в епоху відродження відбувається повернення до античної культури, античного способу життя і спроби подолати схоластичні погляди середньовіччя. І якщо в центрі уваги античності було природно-космічне життя, в середні століття – Бог і пов'язана з ним ідея спасіння, то в епоху відродження в центрі уваги виявляється особа.

Деякі дослідники говорять про новий тип людської гідності, утверджений в епоху відродження. Воно передавалося поняттям *virtu* і визначалося особистими якостями людини, її талантами, інтелектуальними здібностями.

Нове світорозуміння в епоху відродження полягало перш за все в тому, що мислителі епохи відродження стали абсолютно інакше, ніж християнські теологи, ставитися до проблеми людини.

З кінця 13 початку 14ст. сутність людської особистості починає розумітися зовсім інакше. На зміну християнським теоцентризму приходять антропоцентризм, коли людина, проблеми особистості стають центром і метою всякого пізнання, мислення в цілому. І в протилежність свідомості середньовічної людини, яка вважала себе суцільно зобов'язаною традиції, - навіть в тому випадку, коли вона як художник, науковець чи філософ вносить істотний внесок у неї, - індивід в епоху відродження схильний приписувати всі свої заслуги самому собі. І саме тому епоха відродження дала світу низку видатних

індивідуальностей, які відрізнялися яскравим темпераментом, всебічної освіченістю, що виділялися серед решти своєю волею, цілеспрямованістю, величезною енергією.

Це насамперед пов'язано і з тим, що в епоху відродження пропагувалася ідея всебічного розвитку людини - фізичного і духовного. І все ж більшу увагу вони приділяли формуванню духовної природи людської особистості. Необхідно відзначити, що під духовністю в даному випадку буде розумітися вищий рівень розвитку та саморегуляції зрілої особистості, на якому основними орієнтирами її життєдіяльності стають найвищі людські цінності.

Отже, світогляд людей епохи відродження носить яскраво виражений гуманістичний характер. Людина в цьому світогляді тлумачиться як вільна істота, творець самого себе і навколишнього світу. Мислителі епохи відродження, природно, не могли бути атеїстами або матеріалістами. Вони вірили в бога, визнавали його першотворцем світу і людини. Створивши світ і людини, бог, на їхню думку, дав людині вільну волю, і тепер людина повинна робити сама, визначати всю долю і відвойовувати місце в світі.

Гуманізм стає самостійним ідейним рухом. З часів Ренесансу ідея антропоцентризму фокусується дедалі більше на самій людині, а не на її зв'язку з надприродним. Розвиток науки було використано гуманізмом для того, щоб прославити "експансіонізм" людини, його готовність зірвати з природи властивий їй ореол святенності.

На думку Еразма, людина - це якась дивна тварина, що складається з двох або трьох надзвичайно різних частин: із душі - як якогось божества і тіла - безсловесної худоби. В природній тілесній організації тварини перевершують людини. Що стосується душі, то людина настільки здатна сприйняти божественне, що сама могла би пролетіти повз ангелів та з'єднатися з богом.

Важливим елементом світогляду є також культ творчої діяльності. В епоху відродження всяка діяльність сприймалася інакше, ніж у античності чи в середні століття. У стародавніх греків фізична праця і навіть мистецтво цінувалися невисоко. Панував елітарний підхід до людської діяльності, найвищою формою якої оголошувалися теоретичні шукання - роздуми і споглядання, тому, що саме вони долучали людину до того, що вічно, до самої сутності космосу, тоді як матеріальна діяльність занурює в перехідний світ думок. Християнство найвищою формою діяльності вважало ту, яка веде до "рятування" душі - молитву, виконання богослужбових ритуалів, читання Святого писання. В цілому, усі ці види діяльності носили пасивний характер, характер споглядання.

В епоху ж відродження матеріально чуттєва діяльність, в тому числі і творча, набуває свого роду сакральний характер. В ході її людина не просто задовольняє свої земні потреби: він створює новий світ, красу, творить найвище що є в світі – самого себе. Саме тоді з'являється в філософії ідея про людину, як сотворця світу, співробітника Бога. В світогляді епохи відродження відбувається реабілітація людської плоті. В людині має значення не тільки його духовне життя. Людина - це тілесна істота. І тіло - це не "кайдани душі", які тягнуть її вниз, обумовлюють гріховні помисли і спонукання. Тілесне життя само по собі самоцінне. З цим пов'язаний широко поширений в епоху відродження культ краси.

І не випадково якраз живопис, що зображає перш за все прекрасне людське обличчя і людське тіло, стає в цю епоху чільним видом мистецтва. У великих художників - Ботічеллі, Леонардо да Вінчі, Рафаеля світосприйняття Ренесансу отримує найвище вираз.

Отже, в епоху відродження, як ніколи раніше, зросла цінність окремої людини. Ні в античності, ні в середні століття не було такого інтересу до людської суті у всьому різноманітті його проявів. Вище

всього в цю епоху ставиться своєрідність та унікальність кожного індивіда. Витончений художній смак скрізь вміє розпізнати і підкреслити цю своєрідність; оригінальність та несхожість на інших стає найважливішою ознакою великої особистості.

Нерідко тому можна зустріти твердження, що саме в епоху відродження взагалі вперше формується поняття особистості як такої. І справді, якщо ототожнити поняття особистості з поняттям індивідуальності, то таке твердження буде цілком правомірним. Проте насправді поняття особистості в індивідуальності слід розрізняти. Індивідуальність - це категорія естетична, в той час як особистість - категорія морально естетична.

Якщо розглядати людину з точки зору того, як і чим вона відрізняється від усіх інших людей, то на неї дивляться як би ззовні, оком художника; до вчинків людини додається у цьому випадку лише один критерій - критерій оригінальності. Що стосується особистості, то в ній головне інше: здатність розрізняти добро і зло і поступати згідно з подібним розрізненням. Разом з цим з'являється і друге найважливіше визначення особистості - здатність нести відповідальність за свої вчинки. І далеко не завжди збагачення індивідуальності збігаються з розвитком і поглибленням особистості: естетичний і морально-естетичний аспекти розвитку можуть істотно між собою розходитися. Так, багатий розвиток індивідуальності в XIV-XVI ст. нерідко супроводжувалося крайнощами індивідуалізму; самоцінність індивідуальності означає абсолютизацію естетичного підходу до людини.

Крім того, необхідно відзначити, що різні погляди на людину у середньовіччі та в епоху відродження проявлялися й у навчанні. В середні століття навчання було за перевагою схоластичним, причому впродовж довгого часу (до XII століття) освіченими людьми були

головним чином особи духовного звання, так як світських шкіл і тим більше вищих навчальних закладів фактично не існувало.

Світську освіту (за перевагою лицарське) давали знатним юнакам в основному при дворі монархів або феодалів(зачатки такого виховання з 'явилися вже в Римський період, при дворах імператорів.) Це було головним чином фізичний розвиток. Юнакам викладали і основи військового мистецтва. Однак більшість, навіть знатних лицарів, не вміло читати й писати. Перші світські університети з 'явилися тільки в XII столітті спочатку в Італії, а потім і у Франції, в Парижі. Таким чином, можна сказати, що тільки церкви і монастирі були в той період головними осередками культури, зберігши в своїх бібліотеках накопичені попередніми поколіннями знання. При них й існували школи.

Схоластика, яка при своїй появі була до якоїсь міри прогресивним явищем, так як розвивала вміння логічно мислити, доводити і будувати свою промову, з часом придбала догматичний характер, перетворившись на набір силогізмів. В церковних школах навчання ґрунтувалося в основному на пам'яті. Учні заучували тексти на пам'ять, писали тільки під диктовку викладача. Навчалися вони і ораторського мистецтва, в якому головним було вміння вести дискусію за строго певними правилами, встановленим високими авторитетами. Таке навчання перетворювало учнів на пасивних провідників чужих думок.

Незважаючи на те що і в церковних і в що виникли згодом світських школах приділялася велика увага етиці, формування соціально адаптованої особистості, моральне виховання розумілося насамперед як засвоєння суми звичок і манер, і ніяк не впливало на розвиток самостійності суджень.

Проти такого підходу до виховання виступили в епоху відродження вчені - гуманісти, які прагнули відновити засади класичної освіти, розвинути у вихователів інтерес до особистості дитини. Велика

увага приділялася і розробці нових принципів навчання, провідними з яких стали наочність і природообразність, про які вперше заговорив ще Аристотель.

Еразм Роттердамський вважав, що честолюбні претензії, які застосовувалися як засоби стимулювання навчання, шкідливі для морального розвитку. Підтримуючи ідею поєднання наочності з позитивними емоціями, що випробовуються дітьми під час занять, він замінив літери зі слонової кістки на «печені букви», тобто на літери, які випікалися з борошна і в процесі навчання з'їдалися дітьми. Таким чином, емоційні прояви стали зв'язуватися з більш безпосередніми і, з точки зору Еразма, моральними і керованими емоціями. Ця система, прагнула збільшити в учнів старанність і допитливість шляхом заохочення з боку викладачів, особливо послідовно була розроблена єзуїтами. Вюртембергський шкільний закон 1559 року вимагав «доставляти дитині любов і радість» і вчити відповідно до індивідуальних особливостей дітей.

Однак, психічний розвиток дитини вивчали лише остільки, оскільки це служило цілям оптимізації навчання. Справедливо виступаючи проти схоластики і зубріння, які не тільки отупляли дітей, гальмували розвиток їх творчої і пізнавальної активності, а й знижували мотивацію до навчання, ці вчені прагнули до відповідності з природними методами, до обліку психічних можливостей дітей. Недоліком їх підходу було те, що, закликаючи наслідувати природі, вони розуміли під природою перш за все не внутрішній світ дітей, їхні психічні особливості, але навколишній світ, в якому відбувається перехід від простої, низькоорганізованої матерії до складних високоорганізованих істот. До цих переходів від простого до складного і прагнули наслідувати педагоги того часу, розробляючи свої методи навчання.

Також, саме в епоху Ренесансу проявилася двоїстість свободи. З одного боку, зростаюча незалежність людини від зовнішніх влад, а з іншого - його зростаюча ізольованість, а в результаті і зростаюче почуття нікчемності і безсилля. Підсумком прогресуючого руйнування середньовічної соціальної структури було виникнення індивіда в сучасному сенсі слова. Мислителі епохи відродження поставили чимало гострих філософських проблем.

Нові ознаки серйозного ставлення до людини як самобутньої суті виявляються вже в пізньому середньовіччі, коли власне і починається Ренесанс. Уже в ранньому Ренесансі на перший план висувається вільна людська індивідуальність. Ця риса назавжди залишиться характерною для даної епохи, хоча розумітися буде всюди по-різному.

Мислителі і художники епохи Ренесансу відчують в собі безмежні можливості і силу для проникнення в глибини людських переживань, всемогутньою краси природи. Але навіть самі великі діячі тієї епохи відчували якусь обмеженість людської істоти, його деяку беспорядність в перетворенні природи, в художній творчості, в релігійних осягненнях.

Людська особистість, звільнена від зовнішніх заборон, в своєму нескінченному самоствердженні і в своїй нічим не стримуваній стихійності, демонструвала далеко не ідеальні сторони людської природи. Виявлялося, що індивід, ізольований від соціальної спільності, не може бути абсолютною основою історичного процесу. Генії розуміли всю обмеженість ізольованого людського суб'єкта. Епоха Ренесансу як би волала до потреби замінити відокремленого суб'єкта історично обґрунтованим колективом.

Саме Відродження не могло добудувати героїчне і натуралістичне розуміння індивіда до поняття особистості. Неповнота, неявність ренесансної людини - це не відображення його неповноцінності в порівнянні з особистістю нового часу. Навпаки, саме в цьому -

історично-особлива зрілість і міць, то, що робить її «титанічною», «безмежною», словом, ренесансною.

Церква середньовіччя в цілому не проводила відмінності між чуттєвістю і розбещеністю. Людська сексуальність трактувалася як згубна пристрасть. Але ось наступна епоха ознаменувалася новим ставленням до еросу, яке супроводжувалося облагороджуванням звичаїв і почуттів. У культурі Ренесансу отримало визнання еллінської погляд про те, що життя співвіднесена з людською природою. Мислителі тієї епохи не сумнівалися в тому, що людська краса сообразна з красою божественною. Люди оцінювалися як найкраще творіння природи і божества.

Роздуми представників пізнього Ренесансу про людську природу зводилися в основному до обґрунтування винятковості людини як живої істоти, що підноситься над іншими живими істотами. Філософи вказували на той факт, що саме людська діяльність виділяє людини з природного царства.

Індивідуалізм відбивав стихійне самоствердження людини. Звідси вільне і незалежне ставлення до середньовічної ортодоксії. Неоплатонізм надавав світовідчуттям людини Ренесансу поетичний, життєрадісний характер. Природа осмислюється як наповнена божественними силами. Все це зумовило «народження гуманізму» як системи поглядів в області моралі, політики, педагогіки і соціального прогресу.

Індивід, який в філософії Ренесансу розглядався як ізольований від усієї навколишньої природи, не міг трактуватися як останнє і абсолютна підстава і для природи, і для суспільства, і для історії. Звідси відчуття недостатності і неостаточності сформованого образу людини. В історії європейської думки не було іншої епохи, яка з подібною силою стверджувала б людську особистість в її грандіозності, в її красі і величі.

РОЗДІЛ 2

НОВИЙ ЧАС

2.1. Реформація і особливості формування культури.

Перехід від середньовічної епохи Відродження до Нового часу співпадає з зародженням буржуазно-капіталістичних відносин і має різні особливості у різних країнах. Якщо Італія стає центром Відродження, то у Німеччині на початку XVI ст. склався новий світогляд, який отримав назву Реформація яка з латинської перекладається як «reformatio» - перебудова – суспільно-політичний рух за переосмислення ролі католицької церкви у суспільстві. Дуже швидко ця боротьба, що починалася з простих диспутів в університетських залах, перекинулася на поля цілком реальних боїв. Люди початку нового часу були приголомшені силою ненависті, з якою точилася боротьба між прихильниками старої католицької церкви і реформаторами.

Думка про необхідність церковних реформ висловлювалася задовго до Реформації. Багато богословів і священників стурбованих моральним і політичним спадом папства та моральним розкладанням

духовенства намагалися зсередини встановити авторитет і чистоту католицької церкви. Однак папи не хотіли визнати необхідність Реформації. Папство навпаки шалено боролось з будь-яким проявом ересі якою вважали і реформаторський рух. Багато людей страчували як еретиків, наприклад, за обвинуваченням у чаклунстві. Особливо перекірливих відлучали від церкви. Але інквізиція так і не змогла придушити в людях дух обурювання проти римсько-католицької церкви. Усе більше і більше росла ворожість селян до церкви як найбільшому землевласнику. Європейські монархи, чії жадібні погляди були спрямовані на величезне церковне майно, заохочували цей дух невдоволення. Головним вогнищем європейської Реформації була Німеччина.

Церква претендувала на першорядну роль у житті західної Європи, а особливо у політично роздробленої Німеччини, де вона мала набагато ширше поле для своєї діяльності, ніж у країнах з центральною владою. Католицькій церкві належало багато земель та міст, найбільші прибутки Папа Римський отримував саме з німецьких міст. Але водночас він не надто переймався порядками в німецьких монастирях, що суттєво підірвало авторитет церкви в очах населення.

Перші десятиліття XVI ст. були відзначені кризою церкви. Кульмінацією її морального занепаду й предметом особливого невдоволення серед селян став продаж індульгенцій - грамот, що свідчать про відпущення гріхів. Торгівля ними відкривала можливість для заможних людей викупити гріх без усякого каяття, а також купити право на майбутню провину.

У 1517 році священник Мартин Лютер виступив з 95 тезами, спрямованими проти індульгенцій. В них він висловив не лише власну позицію а й протест бюргерства проти пануючих феодалів і церкви:

“...Кожний християнин, якщо він тільки справді розкаюється, дістає повне відпущення провини без індульгенції. Справжнім скарбом церкви є, звісна річ, не відпущення, а святе Євангеліє величі й милості Божої.

...Християн треба вчити, що той, хто бачить нужденного і, попри це, віддає гроші на індульгенції, отримує не відпущення папи, а гнів Бога...

...Стверджувати, що хрест відпущення, прикрашений гербами папи і встановлений у храмах, має однакову цінність із хрестом Христовим, є блюзнірством...”¹

Основною ідеєю Лютера було те що для віри в Господа не треба церкви – посередника між Господом і людьми. Християнське вчення потребувало самостійного вивчення бо спасіння душі можливо досягнути тільки щирою вірою у Господа, а не виконанням церковних обрядів. У той період замість церкви стали з’являтися так звані молитовні будинки, де люди слухали проповіді та співали молитви без виконання будь-яких таїнств та обрядів. Прихожани самі свідомо стежили за своєю поведінкою й самі фіксували будь які порушення.

Спочатку папство не виявило особливої занепокоєності його виступом. В ті часи зіткнення між різними чернечими орденами були не рідкістю, так що і те, що сталося на цей раз здалося папі звичайною «чернечою сваркою», яка не заслуговує особливої уваги. Проте Лютер, заручившись підтримкою Саксонського курфюрста Фрідріха, не поступався папським емісарам, що присилалися до нього щоб відректися від своїх переконань. В той же час він обв’язався не поширювати свої ідеї за умови, що мовчання зберігатимуть і його противники. Лютеру дали два дні, щоб дати відповідь на питання про те, чи готовий він

---

¹ Michaela Scheibe: 95 oder 87? Martin Luthers Disputationsthesen zur Klärung der Kraft der Ablässe. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, 31. Oktober 2016

відректися. В кінці другого дня Лютер, стоячи перед імператором, оточеним верховними світськими і духовними правителями Німеччини, відповів: «На тому стою. Не можу інакше. Та допоможе мені Бог».

Виступ Лютера дістав підтримку значної частини населення Німеччини і мав величезний резонанс. Його 95 тез стали потужним стимулом для виступів проти офіційної церковної ідеології й послужили початком Реформації - руху за відновлення віри. Реформація була не тільки релігійним оновленням, це була глибока трансформація всієї християнської культури. Ці процеси, які призвели до розколу римської церкви й створенню нової течії в християнстві - протестантизму, виявлялися з різним ступенем інтенсивності у всіх країнах західної Європи. Багато людей стали перекладати тези Лютера з латини німецькою й поширювати їх по всій країні. Католицька церква засудила виступ Лютера і папа Лев X все ж таки відлучив його від церкви.

2.2 Особливості Реформації в країнах західної Європи.

Основні передумови Реформації в країнах західної Європи визначалися поєднанням соціально-економічних, політичних та культурних змін з невдоволеністю католицькою церквою, що зростала в різних шарах суспільства, зокрема її привілеями, багатствами, поборами, неучтвом і аморальністю духовництва. Важливу роль в поширенні ідей реформації зіграла також опозиція політиці влади, яка жорстоко переслідувала інакодумців, прирівнюючи еретичні погляди до злочину проти держави. Поява перших протестантів в країнах західної Європи за часом практично збігається з проповіддю Лютера, проте ні лютеранин, що проповідував вірність сюзерену, ні анабаптизм не отримали значної кількості прибічників. В країнах почав поширюватися кальвінізм який,

наприклад, став ідеологічною основою Нідерландської революції яка розгорілася в наслідок невдоволеності економічною та національною політикою короля та англійської революції.

Ситуація, аналогічна німецькій, склалась і в Швейцарії де авторитет церкви впав через зловживання, розбещення і малу освіченість представників. Також було підірвано успіхами світської освіти і гуманізму монопольне положення церкви в області ідеології. Однак до ідеологічних передумов ще додалися і суто політичні: місцеве бюргерство намагалось перетворити конфедерацію незалежних кантонів в федерацію, секуляризувати церковні землі, заборонити військові найми, котрі відволікали робочі руки від виробництва. Але слід зазначити що подібні настрої переважали лише в місцевих кантонах країни, де вже зародились капіталістичні відношення. В більш консервативних кантонах зберігались дружні відношення з католицькими монархіями Європи, армії котрих вони ї забезпечували найманцями.

Саме тісний зв'язок політичних і ідеологічних протестів і породив Реформації в Швейцарії, найбільш яскравими представниками якого виступив Ульріх Цвінглі.

Доктрина Цвінглі мала риси схожості з лютеранством, але і не мало відмін від нього. Як і Лютер, Цвінглі опирався на Святе Письмо і різко критикував схоластичне богослов'я, відстоююючи принципи «виправдання вірою» і «загального священства». Ідеалом для нього була ранньохристиянська церква. Він не визнавав того, що не можна було, на його погляд, обґрунтувати Святим Письмом, і саме тому не визнавав церковну ієрархію і її обрядів. Головна відміна між ним та Лютером полягала в різному викладі причастя. Він бачив в євхаристії не таїнство, а символ, обряд, який виконували в згадці про спокутуючу жертву Христа. Також в той час, як Лютер йшов на союз з курфюрстами,

Цвінґлі був прихильником республіканізму і був викривачем тиранії монархів і князів.

Ідеї Цвінґлі набули широкого поширення в Швейцарії ще при його житті, але після загибелі реформатора поступово були витиснені кальвінізмом та іншим перебігом протестантизму.

Кальвінізм – одна з систем віровчення в протестантстві, яку сповідує значна частина протестантських церков різних деномінацій. Назва походить від імені засновника – Жана Кальвіна (1509-1564) який був талановитим юристом, що отримав чудову гуманітарну освіту в Паризькому та інших французьких університетах того часу. Блискучий знавець давніх мов, він навернувся до «нової віри» (протестантизму) приблизно в 1533 році під впливом своїх друзів-гуманістів, що таємно збиралися в Парижі.

Для кальвінізму були особливо характерні: визнання лише Священного Писання, виняткове значення доктрини визначення, заперечення необхідності допомоги духівництва в порятунку людей, спрощення церковної обрядовості - характерна простота оформлення церкви, світська музика, скасування поклоніння іконам і святим.

Переконання реформатора Жана Кальвіна були ще радикальнішими, ніж в Лютера. Він затверджував повну незалежність кожної релігійної общини та ввів демократичне управління церквою: конгрегації тобто незалежні общини віруючих управлялися консисторіями. Делегати від провінційних консисторій складали провінційний синод, який скликався щорік.

Кальвін розробив вчення про абсолютне визначення, по якому всі люди згідно з непізнаваною Божественною волею діляться на вибраних і засуджених: ні своєю вірою, ні добрими справами людина нічого не може змінити в своїй посмертній долі. Отже Кальвін розробив нові

етичні принципи мирського аскетизму: віруючих в земному житті він звільняв від необхідності здійснення спеціальних, визначених духівництвом добрих справ, які були умовою його порятунку. Замість цього він освятив трудову повсякденну діяльність віруючих. Таким чином праця оголошувалася формою служіння Господу, релігійним покликанням людини, і його успіхи в праці вважалися непрямим свідомством порятунку. В умовах капіталістичних стосунків які стрімко розвивалися, об'єктивним показником успіхів був капітал, тому підприємницька діяльність, накопичення засобів так би мовити освячувалися, тоді як бездіяльність і непродуктивна витрата багатства і часу засуджувалися. Нажитий капітал представлявся божим даром, але підкреслювалося, що його слід пускати в зворот тобто витратити його на особисті потреби вважалося гріхом. Етично-релігійні принципи, що наказують, відрізняючись суворістю, простотою і аскетизмом, стимулювали розвиток капіталістичних стосунків. Заохочення накопичування поєднувалося з вимогами мирського аскетизму в особистому житті.

Церква в філософії кальвінізму повинна була стежити лише за релігійною і етичною поведінкою людей, в той час як світська влада повинна була виконувати всі розпорядження церкви. Це призвело до крайньої нетерпимості відносно ідейних і політичних противників церкви.

Реформація в Англії проводилась в порівнянні з іншими країнами по волі монарха Генріха VIII, котрий таким чином намагався зміцнити свою абсолютну владу а також порвати з папою і Ватиканом. Вже при Єлизаветі I була складена кінцева редакція 39 статей англіканського віросповідання:

«37. Про світську владу. Її королівська величність має верховенство в Англії і всіх її володіннях, і їй належить верховна влада

над усім майном цього королівства, будь то світським чи церковним, у всіх питаннях. Ця влада не належить і не повинна належати ніякій іноземній державі.

Оголошуючи верховну владу належну Її королівській величності, ми не віддаємо нашим володарям управління словом Божим або таїнствами, про що свідчать нещодавно видані постанови нашої королеви Єлизавети, але лише прерогативи, які здавна були передані Богом земним володарям в Святому Письмі. Ці прерогативи включають в себе управляти всіма маєтками і станами, церковними та світськими, врученими їм Богом, а також карати світським мечем наполегливих і злих людей. Єпископ Риму не має ніяких прав в Англійському королівстві.

Закони королівства можуть зраджувати християн смертної карі за скоєні жахливі і сумні злочиння.

Християнам дозволено за вказівкою світських властей носити зброю і воювати.»²

В цих статтях також признавались і протестантські догмати про виправдання вірою, католицький догмат про рятівну силу церкви, про Святе письмо як єдине джерело віри. Таким чином церква стала національною і перетворилась в важливу опору абсолютизму. Її став очолювати король, а духовенство було йому підвладне як частина державного апарату монархії. Всі богослужіння здійснювались на англійській мові. Заперечувалось вчення католицької церкви про індульгенції, о пошані ікон, було зменшено число свят. Разом з цим признавались таїнства хрещення і причастя, була збережена церковна ієрархія, а також літургія і характерний для католицької церкви пишній

---

² <https://www.churchofengland.org/prayer-and-worship/worship-texts-and-resources/book-common-prayer/articles-religion#XXXVI>

культ. До того ж збиралась десятина, яка стала надходити на користь корони і нових власників монастирських земель.

Французька реформація виникла на ґрунті добре підготовленому гуманістичними ідеями Жака Лефевра д'Етапля і Бросонне. Вона проходила в декілька етапів. В першій половині XVI ст. серед людей набули поширення лютеранські і анабаптистські погляди, а в другій половині пройшов підйомом руху реформації, але у формі кальвінізму.

Кальвінізм з'явився у Франції як соціальний протест простих громадян проти пануючої феодальної експлуатації і міцніючому королівському абсолютизму. Французькі монархи для зміцнення своєї влади використовували не реформацію, а католицизм, водночас затверджуючи незалежність французької католицької церкви від папського престолу. Опозиція різних шарів абсолютизму вилилась в так звані релігійні війни, які закінчилися перемогою королівського абсолютизму і католицизму.

Зупинити війну між релігійними таборами зміг лише Генріх IV який видав едикт у 1598 році у місті Нанті, звідки і пішла його назва - Нантський едикт - з метою припинення релігійних війн між католиками та гугенотами-протестантами. Це було своєрідною мирною угодою між гугенотами та урядом Франції. За Нантським едиктом католицизм залишався панівною релігією у Франції, але гугеноти отримали свободу віросповідання і деякі політичні, та громадянські права. Зокрема їм надавалося право займати судово-адміністративні і військові посади. Для вирішення судових справ гугенотів при парламентах Парижа, Тулузи, Бордо, Гренобля були утворені окремі палати, що склалися наполовину з гугенотів. Гугенотам дозволялося скликати свої політичні конференції та синоди.³

---

³ Люблинская А. Д. Франция в нач. XVII в. (1610-1620 гг.). Ленинград, 1959; Люблинская А. Д. Франц. абсолютизм в первой трети XVII в. М. - Ленинград, 1965.

Отже основними причинами реформації в країнах західної Європи можна вважати: поширення ідей протестантизму; формування кальвіністичного суспільства у Франції та лютеранського у Німеччині; громадянські війни, розвиток капіталістичних стосунків, тощо.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ НОВОГО ЧАСУ

Становлення культури Нового часу припадає на XVII-XVIII ст. Цей складний час повен різноманітних подій: буржуазна революція в Нідерландах та Англії, завершується війна за незалежність англійських колоній у Америці та Велика французька революція. На протязі цих 200

років остаточно встигли сформуватися національні держави та їх культура.

Протестантизм став джерелом розвитку вільнодумства, що благодійно вплинуло на різноманітні відкриття, наприклад такі як: геліоцентрична система М. Коперника, фізичні та астрономічні дослідження Галілео Галілея, відкриття руху планет по еліпсам І. Кеплера, теорія кровообігу У. Гарвея, створення мікроскопічної анатомії М. Мальпігі, дослідження мікроорганізмів за допомогою мікроскопа А. Левенгука, відкриття І. Ньютона в галузі астрономії, фізики, механіки та ін.

Етичні норми Західної Європи часів XVII ст. характеризуються складною і підчас суперечливою взаємодією релігійного вчення про розуміння створеного Господом світу і гуманістичними думками, які стверджують можливість перебудови світу та його удосконалення з розумово прагматичним підходом та орієнтацією на підприємницький успіх, ділову ініціативу і здоровий глузд.

Багатьма великими мислителями того часу створювалася одна з найважливіших побудов суспільного світогляду Нового часу так звана теорія природного права, відповідно до якої право зумовлюється силою, що визначає суверенітет як особистості, так і держави. Стан держави у світовому співтоваристві подібний до стану громадянина у самій державі: і там, і тут діє не висока мораль, не воля вищих сил, а твердий і холодний розрахунок. Отже загалом природне право визначало те, що як окремі індивіди, так і народи у своїх взаємовідносинах повинні покладатися лише на здорове, природне почуття самозбереження.

Нова концепція моральності, основи якої виходили із земних інтересів, отримала назву «теорії розумного егоїзму» суть якої полягала в тому, що якщо людина в своїх вчинках може віддавати перевагу тільки власним інтересам, то варто її вчити не відмови від них а тому, щоб вона

розуміла свої інтереси «розумно», відповідаючи вимогам своєї сутності. Правильно усвідомлений особистий інтерес повинен збігатись з суспільним.

Наприкінці XVIII ст. відбувається справжній науково-технічний переворот: відкриття парової машини, механічної прядильної машини і ткацького станка. Це стає початком ери промислової революції нового століття.

Відповідно до наукових досягнень змінюється і світогляд людини. XVIII ст. поширило ідеї раціоналізму та започаткувало суспільні й правові ідеї, які лягли в основу державного будівництва сучасної західної цивілізації.

У філософсько-етичній рефлексії XVIII ст., що одночасно успадковує та змінює ідеї морального розвитку XVII ст., однією з центральних тем стала тема осмислення людської природи, її мінливості та водночас залежності й незалежності від зовнішніх умов або середовища. Серед ідеологів Просвітництва найбільше значення мали роботи Жан Жака Руссо, який виступав проти соціальної нерівності, деспотизму й рабства. Він визначав виховання як засіб розвивати в людині природні основи здоров'я й моральності.

Філософи Просвітництва у своїх роботах йдуть вже не від розуму до природи, а навпаки від природи до розуму. Теза «людина розумна» свідчить, що людська мудрість мистця в тому, що людина повинна наслідувати природі. Сама теза «природа розумна» передбачає, що природа народжує розумних людей. Природа розумна, бо розум людей приймає її закони, і рано чи пізно наслідує їх, і врешті решт у діях людей закони беруть гору. Вона раціональна у тому сенсі, що людина, наслідуючи закони природи, може та й повинна стати щасливою; що її бажання щастя відповідають законам природи.

Філософи цієї доби впевнені у тому, що саме на цій основі можливий прогрес, розквіт ремесла та науки і мистецтва. У них формується віра в особливу роль Просвітництва у соціальному розвитку. Так, Клод Адріан Гельвецій причину нещастя людей бачить у невігластві, яке з плином часу живе сама себе завдяки революції в умах людей.

Під впливом цих ідей формується просвітницька модель культури. Діячі цієї доби Вольтер, Руссо, Гердер та Лессінг зводили зміст культурно-історичного процесу до розвитку розуму людини. Культурність нації або країни міститься у “розумності” їхніх спільних порядків, політичних установ і вимірюється сукупністю досягнень в науці і мистецтві. Мета культури повинна зводитися к тому щоб зробити всіх людей щасливими, які будуть жити в гармонії з потребами своєї природи.

3.1 Філософські погляди Вольтера.

Класичним філософом Просвітництва, з іменем якого прийнято асоціювати її початок, був Франсуа-Марі Аруе (1694 — 1778рр.), який увійшов в історію світової культури під псевдонімом Вольтер.

Драматург, автор повістей і романів, поет, історик, знавець юриспруденції, - в усіх цих і ще в багатьох галузях він залишив помітний внесок. Але насамперед Вольтер - видатний філософ, котрому людство завдячує новим злетом творчої думки.

Вже в першій половині XVIII століття творчості Вольтера у французькій літературі займає одне з провідних місць. Справжнім же володарем дум всієї просвіченої Європи мислитель став лише в середині і в другій половині століття, після появи своїх найвідоміших книг.

Виходець із середовища багатих паризьких буржуа Вольтер, став уособленням передової філософії і літератури свого часу не завдяки своїм радикальним помислам, насправді його світогляд характеризувався явною поміркованістю, а завдяки особливості його темпераменту та системі поглядів, які і зробили його символом передової думки свого часу. На протязі всього свого життя Вольтер не залишив без уваги жодного питання, що хвилювало суспільство. Він проводив синтез між своїми думками та чужими, підмічаючи їх потенційні можливості, і проводив їх популяризацію, таким чином висловлюючи волю багатьох інших філософів, які не досягли помірного успіху. У вольтерівських творах філософія говорила загальнозрозумілою і жартівливою мовою.

Слід зазначити що перш за все Вольтер був письменником а вже потім філософом, вченим та політиком. Тому творчість Вольтера виросла від злиття передової ідеології і літературної майстерності. Але не лише сприйняття, оперативність і письменницький талант зробили Вольтера настільки відомим. Важливим було не лише те, які ідеї він пропагував, але і те, кому він адресував цю пропаганду. Відомо, що ідеї Вольтера в тій чи іншій мірі задовольняли багатьох - і бідних інтелігентів, і аристократів, і філософських самодержців. Вольтер часто суперечив сам собі: такі відомі фрази, як «роздавити розум» і «якщо би

Бога не було, то його потрібно було б вигадати» були яскравим прикладом цього. Іронія і скептицизм Вольтера поширювалися навіть на передові ідеї, які він сам поділяв. Письменник також злісно знущався над церквою, він висміював честолюбство аристократів, але сміявся і над міщанами.

Саме у Вольтера на перший план висувається характерна для просвітницької думки риса - рішучий поворот від дещо абстрактних, загальних проблем буття, реальності як такої, властивих філософії того часу, до проблем живої практики людського життя, соціальної проблематики, упорядкування і вдосконалення, згідно з вимогами розуму та людського існування у світі. Інша характерна для просвітницької позиції риса - детеологізація світоглядних основ суспільної свідомості. Антитеологічна спрямованість філософії Вольтера, на відміну від поглядів інших філософів, не мала під собою атеїстичної основи, це була скоріше критика клерикалізму та релігійного фанатизму. Стосовно до принципової позиції Вольтера в цьому питанні - він був, як і більша частина просвітників, прихильником деїзму.

Не маючи, проте, прямих аргументів на користь існування бога Вольтер між тим все одно позначав що мислитель, який визнає існування бога, володіє безліччю можливостей, рівнозначних упевненості, в той час як в атеїстах полишалися самі лише вагання. Таким чином стає зрозуміло, чому в моралі набагато більше сенсу у визнанні бога, ніж у недопущенні його існування. Це було цілком в інтересах всіх людей, щоб існувала вища сила, яка карала би те, чого не в змозі приборкати людське правосуддя.

Думка Вольтера на визначення бога в більшій мірі виходила з його реформістських вподобань у плані здійснення програми просвітництва та вдосконалення суспільства. Незважаючи на революційні пасажі, які нерідко спостерігалися в працях Вольтера, він загалом схилявся до

реформаційного курсу метаморфоз феодальних порядків. У цьому плані спокуса утримати народ за допомогою релігії була досить привабливою. Проте слід підмітити, що навіть революційний якобінський уряд встановив впровадження у Франції дійсного культу Верховної Істоти як загальнообов'язкової громадянської релігії.

У своїх ранніх історичних трактатах, присвячених, приміром, життю Карла XII та добі Людовіка XV, Вольтер намагався відкрити вирішальне вагомість конструктивної могутності індивідуального розуму, як він розумівся Р. Декартом, на хід історії. Утім поступово, під впливом започаткованої британським мислителем Ф. Беконом традиції акцентування уваги на значенні культурних, наукових та технічних досягнень та праць П.-Л. Монтеск'є з їхнім жаданням розкрити конкретні мотиви соціокультурних змін у житті різних народів, «король філософів», як його пізніше прозвали сучасники, таким чином висунув перед собою мету написати історію не боротьби, а суспільства, оскільки тепер його ціль складала собою насамперед історію людського духу, а не подробиці невизначних подій.

Підходячи до шляху, пройденого людством, з таких позицій, Вольтер спершу захопився лейбніцівською ідеєю про наперед визначену гармонію руху історії, але потім, спираючись на реальні випадки катастроф і загибелі десятків тисяч безневинних людей, як приміром, під час страшного землетрусу в Лісабоні, він відкинув цю провіденціалістську ідею, дотепно висміявши її у своєму «Кандіді». Він почав усвідомлювати, що рух історії несе з собою не лише блага й позитивні надбання, а подекуди і страждання, викликані як діями окремих персон зокрема, деспотів і тиранів, так і природною стихією. Затим і прогрес не є односпрямованою лінією, а деколи може переростати регресом яким він, як і більшість його сучасників, вважав середньовіччя. Проте в цілому, на думку Вольтера, прогресивні

здобутки самі прокладають собі шлях, яким в подальшому і прямує людство.

В узагальненому викладі концепція Вольтера розуміння людського розвитку представлена у «Досліді про звичаї та дух народів», де, зокрема, він, першим у Європі, вживає словосполучення «філософія історії». Розвиток людства Вольтер опрацьовує в контексті загальної еволюції природи, вищою ланкою якої вважає людину. Дослідивши зміни, що відбуваються на земній поверхні, він доходить висновку, що все у світі зазнає поступових змін - як сама земля, так і люди, що на ній мешкають. Затим він дає стислий нарис історії давніх народів різних регіонів землі, закінчуючи його власною так званою «блискучою добою» періоду Людовіка XIV. Посилаючись на відповідні матеріали Вольтер доходить висновку, що прогрес як наслідок досягнень людського розуму та накопичення продуктивних здобутків дійсно буває, але він відбувається дуже повільно й дискретно, через важку боротьбу знання і просвіти з забобонами та невіглаством, через періодичні регресивні явища та рухи. У цьому Вольтер стоїть неподалік від метафори історичної спіралі, але на відміну від того же Гегеля або не знаходить її, або не піддається спокусі, використовуючи її, так би мовити виправляючи на догоду наперед заданій схемі реальної ходи історії.

3.2 Філософські погляди Руссо

Жан Жак Руссо (1712-1778) був одним з тих хто найбільш критично поставився до оптимізму просвітителів. Він припускав, що суспільний прогрес має місце, але він повен суперечностей. Зростання просвітництва, на міркування Руссо, не еквівалентне зростанню людської мудрості. Ідея Руссо про суперечливість прогресу насамперед пов'язана з усвідомленням відчуження.

Відчуження - суспільний процес, який характеризується оберненням діяльності людини та її результатів у самотійну силу, яка і панує над індивідом та водночас і ворожа до неї. За цим трактатом об'єктивний розвиток суспільства та інтереси індивідів не співпадають.

Руссо виділяє кілька станів відчуження: перше це політичне, тобто відчуження правителів від простих громадян і потреб держави, друге - соціально-економічне де приватна власність породжує соціальне лихо, та третє - морально-психологічне в якому люди прагнучі жити краще приходять до морального оскудіння, а з розвитком суспільства їх долає почуття самотності, а брехливість і фальш починають поступово проникати у мистецтво, науку та й взаємовідносини між людьми.

Руссо відчував внутрішній зв'язок між різними видами відчуження, що викликані відмінністю індивідуального і суспільного, соціальних інститутів від особистого щастя та морального покликання людини. На його думку це призводило до морального оскудіння яке згодом переростає у спустошеність особистості. Руссо вважав що відчуваючи себе двоякою - і вільною і рабом водночас, - людина намагається повернутися до своєї природи, але в умовах перекривленої

цивілізації це неможливо. Тому кінцем відчуження, його кульмінацією виходить суцільний розлом культури.

Звідсіля й походить заклик Руссо повертатися до витоків, податися від культури до природи, змінювати усе соціальне, розсудливе на природне.

Руссо у своїх творах: «Нова Елоїза», «Еміль, або про виховання», «Сповідь», «Мрії аматора самотніх прогулянок», «Міркування про походження і підставу нерівності серед людей», «Про суспільний договір людини, дані йому природою основи здоров'я і моральності» виводить питання про емоційну спільність індивідів, про перспективу здолання морального відчуження між людьми. Так, у романі «Еміль, або про виховання» він стверджував, що, удосконалюючи у дитині почуття м'якості, співчуття та людяності, гувернер повинен за допомогою необхідної корекції уроджених якостей викорінювати у ній риси жорстокості й деспотизму які на думку мислителя, є породженням цивілізації. Руссо робить акцентування на людській сумлінності, тому що це є своєрідним стрижнем особистості, проявом її почуттів, а не суджень, тому ця людина це істота емоційна. Руссо вважав що внутрішнє моральне зло у суспільстві породжується суспільною нерівністю та приватною власністю. Тому основою позитивної трансформації мають бути соціально-класові зміни та волевиявлення народу.

У своєму «Суспільному договорі» Руссо опрацьовує коло скоріше соціально-політичних, ніж філософсько-історичних питань. Його увага зосереджується не на розвитку людства, а на походженні соціальної несправедливості та пошуках шляхів її усунення. Однак гостра критика, якій Руссо піддає сучасну йому цивілізацію та, зокрема, той сумнів, з яким він виступив щодо ідеї неухильного прогресу в історії людства, власне дали значний поштовх розвитку філософсько-історичних теорій.

Руссо засуджуючи сучасну йому культуру пригноблення, нерівності й відчуження, ідеалізує природний стан, який уявляється йому епохою рівноправності, свободи, співдружності за відсутності станово-майнового розшарування, державного апарату насильства та приватної власності.

Але цьому «золотому вікові», цілком подібному до «часів Кроноса» давньогрецької традиції, поклали край нові досягнення в техніці й господарюванні та зростання чисельності населення. Підвищення продуктивності праці зумовило можливість накопичувати багатства, що вело до появи приватної власності та поділу людей на багатих і бідних. Відтак виникають соціально-майнова нерівність та гноблення першими других, природний стан розпадається, і в умовах майже гоббсівської «війни всіх проти всіх» багаті пропонують бідним укласти так званий суспільний договір, - результатом якого і стає утворення держави, де панують багаті.⁴

Отже можна зазначити що з цього походить період суспільного стану, який Руссо формулює як час несправедливості та пригноблення, але водночас визнає прогрес науки й техніки, котрий міг би сприяти поліпшенню життя людей, якби не соціальна несправедливість. Тому як ідеал висувається утопія відновлення природного стану, але лише за умови збереження всіх позитивних досягнень людства. Це майбутнє суспільство уявляється Руссо як організоване співжиття не лише вільних а й рівних людей оскільки в його розумінні свобода не може існувати без рівності. Люди повинні мати спільну волю, яка реалізувалась би як народний суверенітет.

Руссо, вбачаючи найбільш кричущу ваду суспільства в нерівності людей, не тільки ставив питання про походження цієї нерівності а й про шляхи її усунення. Вбачаючи, як і всі мислителі Просвітництва, джерело

---

⁴ Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. Москва, 1977.

змін людського життя в розумі, він водночас вважав, що і сам розум при цьому зазнає впливів життєвих потреб людей. Люди, що спочатку жили в природному стані, внаслідок розвитку розуму переходять у суспільний стан, об'єднуючись спершу в сім'ї, а потім в племена, де люди живуть вільно, здорові й щасливі, продовжуючи насолоджуватися усіма радощами спілкування, які ще не порушують їх незалежність.

Ідеалізуючи в такий спосіб первісні родоплемінні відносини між людьми, Руссо вирисовує подальші події як перехід до громадянського суспільства і держави, що виявилися результатом своєрідної загальнолюдської конвенції, суспільного договору. Тут починає з'являтися приватна власність, а це веде до ліквідації рівності та втрати свободи. Руссо і тут прагне раціонально висвітлити такий результат: більш сильні та здорові виробляють значно більше продуктів, ніж інші. Вироблені надлишки нагромаджуються, з'являється обмін, торгівля, зростає цивілізація, найпомітнішими ознаками якої стає виробництво заліза і знарядь із нього, що значно покращує виробництво хліба. Залізо та хліб це саме те що, на думку Руссо, водночас цивілізувало людей і згубило їх.

Руссо припускав що таке суспільство має бути ліквідоване і натомість нього повинно бути збудоване нове, засноване на засадах новітнього суспільного договору. Нове суспільство відчужує майже все на користь держави, але лише в тому розумінні, що держава забезпечує за кожним безперешкодне користування цим майном, не допускаючи існування в суспільстві багатіїв та жебраків. Отже підбиваючи підсумки в розгляді поглядів Руссо можна визначити що новий суспільний договір Руссо - це своєрідний заклик повернутися назад до первісної простоти та рівності природного стану людини.

3.3 Філософські погляди Гердера.

Йоганн-Готфрід Гердер (1744-1803) по праву був одним з найвпливовіших мислителів Німеччини. З ним пов'язаний не тільки наступний розвиток історизму, але і перехід від просвітницьких ідей до романтичних віянь. В своїй головній праці « Ідеї до філософії історії людства» Гердер зробив спробу теоретично осягнути весь процес розвитку людства і його історію як логічне продовження історії

природи. Він виступав проти телеологічного розуміння історії і акцентував, що в історичних подіях слід шукати не якісь таємні божественні переднакреслення, а цілком їх породілі земні причини.

Гердер висунув концепцію культури, розроблену в книжці «Ідеї до історії філософії людства», яка мала істотний вплив на подальший розвиток культурологічних концепцій.

Головною думкою праці Гердера була ідея закономірного та причинно обумовленого розвитку людства. Він відійшов від схематичного сприймання французьких просвітителів розвиток як прямолінійний безперестанний процес і виділив на перший план ідею прогресу, який розвивається не плавно, а стрибкоподібно, з можливими відхиленнями і зигзагами. Природа прогресу розвертається в зародженні, зміцненні і розквіті ідеї гуманності, яку Гердер вважав рисою, що відрізняє світ людини від світу тварин.

Просвітницьку ідею поступового розвитку єдиного суспільства Гердер поповнив визнанням особливостей, властивих окремим історичним епохам і народам. Кожна ланка цього єдиного історичного ланцюга вважалась необхідним етапом між минулим і майбутнім, кожна вносила свій важливий внесок в розвиток культури. Під ланками Гердер насамперед розумів мову і мислення людей, релігію, науку і мистецтво, трудову діяльність, торговельні та суспільні відносини, наповнюючи ці поняття широким і конкретним соціальним змістом. Такий всесвітньо-історичний підхід - одна з головних заслуг Гердера в області історії.

Він вважав батьківщиною людства Азію, де зародилися скотарство, землеробство і ті суспільні відносини, які згодом поширилися потім і на європейські народи. Гуманістичне світосприйняття Гердера, який мріяв про гармонію націй і засуджував будь-які колоніальні війни і захоплення, визначило його глибоку повагу до немалої вклади народів сходу в становленні загальнолюдської

культури. Він зумів подолати і в цілому негативне ставлення більшості просвітителів до середньовіччя, показуючи його значення як потрібного етапу в розвитку культури.

В силу свого положення глави Веймарського духовного відомства Гердер, принаймні формально, завжди акцентував теологічні основи своїх поглядів. Однак разом з тим він висловлював повну згоду з тими негативними переконаннями що до історичної ролі християнства, які визначав англійський історик Е. Гіббон, і різко засуджував церковні догмати і схоластичне богослов'я.

Головною сполучною ланкою яка з'єднувала між собою минуле історії і майбутнє Гердер вважав німецьку культуру, на базі якої відбувалося, на його думку, подальший прогресивний розвиток Європи. Проте він непримиренно ставився до проявів європоцентризму і шовінізму, називаючи його невдячним марнославством варварів, і з симпатією ставився до прибалтійських і слов'янських народів, вважаючи, що вони ще скажуть в майбутньому своє слово в історії людства.

Гердер відкидав непорушну і сталу вже традиційною історіографію, яка зводилася до прославляння монархів і полководців. Він вважав, що філософія, яка має намір служити народу, зобов'язана поставити народ в центр проблем. Вдаючись з цього цілком демократичного та гуманістичного завдання, Гердер аналізував державу як так звану машину гноблення, яка повинна зникнути, коли у людей з'явиться і зміцніє здатність до самоврядування. Саме виникнення феодальних держав в Європі Гердер пов'язував з війнами, що породили собою князівства і кріпосну залежність поневоленого народу. Тому Гердер так захоплено вітав початок революції у Франції, але з її подальшим розгортанням для нього, як верховного пастора Веймарського герцогства, стали неможливими виступи на гострі

політичні теми. Передбачаючи діяльність романтиків, Гердер багато уваги приділяв вивченню народних пісень і легенд, бачити в них «архів народного життя». Він видав славний збірник «Голосу народів у піснях», де були зібрані кращі з відомих тоді зразків творчості практично всіх народів Європи, а також ескімосів Гренландії і індіанців Перу. Гердер вперше в історичній науці поставив питання про те, що Біблія це такий же результат народної творчості, як і давньогрецькі епічні поеми, а тому її також слід вивчати користуючись науковими методами.

Сам сенс культури Гердер вбачав в гуманізації самої культури і суспільства тому що гуманність цілковито відповідає природі людини. Його ідея розуміння культурно-історичного прогресу знаходиться у тезах де говориться що людина має право на щастя і саме в цьому світі вона повинна здійснити гармонічний розвиток своєї особистості. Ніякі вищі сили її не допоможуть, але й не будуть зв'язувати руки. Якщо людина не досягла розвитку своєї особистості, то вона повинна звинувачувати в цьому лише себе.

3.4 Філософські погляди Лессінга.

Готхольд Ефраїм Лессінг (1729 -1781) був філософом, літературним критиком, поетом, драматургом і громадським діячем, який зробив

величезний вплив на розумове життя не тільки Німеччини але й усієї Європи того часу. Як особа чудового розуму і величезної, різносторонньої обізнаності, він разом з тим мав тверду волю і характер, який необхідний ідейному провіднику. Кажучи про Лессінга Гете характеризував його як велику людину яка потрібна суспільству і яка саме завдяки своїй твердості стала такою.

Лессінг був одним з тих хто надав жорсткій критиці ідеологію німецького абсолютизму, порушивши тим самим ненависть до деспотизму, презирство до культурного здичавіння німецьких княжих дворів. Гейне зазначав що Лессінг був живою критикою свого часу, і все його життя було суперечкою і саме ця критика полишила сліди в найширших областях думки і почуттів, в релігії, в науці, в мистецтві.

Своїми теоретичними та драматичними працями: «Гамбурзька драматургія» «Міс Сара Сампсон», «Мінна фон Барнхельм», «Емілія Галотти», Лессінг створив національний театр, збудувавши його на реалістичні основі, і використавши його як політичну трибуну, яка давала величезний резонанс його просвітницькій пропаганді.

Відмітаючи туманний містицизм розповсюдженої тоді поезії, Лессінг виходив з здорового, раціоналістичного та матеріалістичного погляду на світ. Він вивчав філософію Спінози і поділяв її кінцеві висновки. Згодом Фріц Якобі, автор книги «Вчені Спінози», пригадував слова Лессінга, якому тоді показав вірш молодого Гете, які були наскрізь пройняті ідеями пантеїзму: Лессінг відповів що він цілком поділяє цю точку зору ба правовірний бог давно перестав для нього існувати. Вірш Гете говорив для нього що єдине все – нічого іншого не визнається. Також він зізнався що загалом витвір йому сподобався.

Лессінг високо оцінював роль християнства в людській історії, звеличуючи в ньому моральну сторону. Навчання про всезагальну любов, вимога добродесних вчинків, на думку філософа, забезпечувала

християнству перемогу над іншими релігіями. Він наголошував, що для того, щоб розум людини досяг повної ясності і створив ту чистоту серця, що вселяє в нас здатність любити, перш за все потрібно любити доброту заради її самої, розум зобов'язаний вправлятися в осягненні духовних предметів. На гадку Лессінга суспільство не зупиниться на стадії високої оцінки християнської святості і завершення духовної еволюції саме цієї релігії. Обов'язково повинна прийти нова ступінь зрілості – епоха нового, вічного, Євангелія і саме в цю пору моральність проявиться як універсальний, безумовний принцип поведінки. Новий Завіт так чи інакше застаріє тією самою мірою, що й Старий Завіт. Однак третій світовий стан прийде не відразу. Цей процес становлення неодмінно вимагає попередніх ступенів.

Ця думка Лессінга про поступове вирощування моралі, про терпляче просування до вищих форм духу також і в наші дні в черговий раз розкриває свій глибокий зміст. Радикальні і стрімкі програми перебудови світу, відірвані від духовних традицій, принесли людству чималий збиток. На цьому тлі його думка що вічне провидіння прямує своїм непримітним кроком здається вражаючою та одухотвореною.

ВИСНОВКИ

Метою дипломної роботи було проаналізувати розвиток антропологічних та гуманістичних ідей в епоху Нового часу.

У процесі підготовки були використані дослідження відомих авторів, таких як А. Х. Горфункель «Філософія епохи Відродження», М. Г. Ярошевський «Історія психології: від античності до середини ХХст.», Б. В. Марков «Філософська антропологія: нариси історії і теорії», Гусев В.І. «Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст.», Спиця Н.В. «Філософія науки: від Нового часу до сьогодення», книги про антропологію, книги, спрямовані на вивчення епохи Відродження та Просвітництва і людини в ній. Аналіз літератури показав, що тема гуманізму в епоху Просвітництва є вельми розробленою. Але незважаючи на це, залишається ще велика кількість питань, так як існує дуже багато точок зору на один і той же предмет, які часом суперечать одна одній.

В ході вивчення епохи Просвітництва були зроблені наступні висновки:

1. Виділені риси гуманістичного світогляду Західної Європи епохи Нового часу. Епоха Відродження протиставила аскетизму і залізного гніту церковної догматики Середньовіччя полум'яне захоплення людиною, її фізичної і духовної міццю.

2. Простежені зміни в розумінні людини. Філософія нового часу дала поштовх до розвитку нових світоглядних та політичних концепцій: раціоналізм, емпіризм, сенсуалізм, лібералізм - все це багато в чому обумовило напрям наукової думки в Європі та Новому Світі на декілька століть вперед. Філософія нового часу стала фундаментом на якому, лише в кінці вісімнадцятого століття І. Кант створив принципово нову філософську систему, що претендувала на те, що вона об'єднала раціоналізм і емпіризм.

У філософському осмисленні людини спостерігався перехід від авторитарно-теологічної орієнтації до визнання людського розуму вищим критерієм оцінювання як природи, так і суспільства. Саме у добу Нового часу Просвітництва тут була сформульована ідея: якщо середовище формує людина, то необхідно його перебудувати так, щоб воно виховувало в індивідів найкращі людські якості.

Основною темою філософії Нового часу стала тема пізнання. Склалися дві великих течії: емпіризм та раціоналізм, які по-різному трактували джерела і природу людського знання.

Прихильники емпіризму стверджували, що основним джерелом достовірного знання про світ є відчуття і досвід людини. Філософію вони вважали досвідченою наукою, заснованою на спостереженні, а її предметом навколишній світ, включаючи і саму людину. Прихильники емпіризму закликали у всьому покладатися на дані досвіду, людської практики.

Прихильники раціоналізму вважали, що основним джерелом достовірного знання є знання. Вони вважали, що в усьому треба покладатися не на віру, а на достовірні висновки, і ніщо не приймати за остаточну правдиву.

Поряд з позитивною оцінкою можливостей пізнання, в XVII столітті відродився філософський агностицизм, який заперечував можливість пізнання світу людиною. Прихильники цього напрямку вважали, що людина пізнає лише світ явищ, але не здатний проникнути у глибину речей, дійти до знання законів природи.

Пантеїстичну спрямованість мали погляди Лессінга, який стверджував, що природа є причиною самої себе і всіх протікають в ній процесів. Бог не стоїть над природою, а є її внутрішньою причиною. Знання досягаються розумом, і воно є найпершою умовою вільної діяльності

людини. Багато західноєвропейських філософів підкреслювали духовний характер світу. Основою світобудови є монади, як одиниці буття, світу надають різноманітність і гармонію.

У XVII столітті широке поширення набув юридичний світогляд. В його рамках розвивалася теорія суспільного договору», яка знайшла відображення в роботах Руссо. Вона пояснювала походження держави добровільною угодою людей в ім'я власної безпеки. Цей світогляд сповідував ідею природних прав людини на свободу та власність. Юридичний світогляд в свою чергу виражав настої молодій буржуазії, як класу, який сформувався саме в Новий час.

3. Проаналізовано культурно антропологічні погляди. В розвиток філософії Нового часу в XVIII столітті особливий внесок внесли французькі просвітителі (Вольтер та Руссо), які стали ідейним натхненням для французької революції. Вони сприймали церкву, як символ нещастя і мракобісся, гальма розвитку суспільства, тому девіз Вольтера: "Розчавіть гадину!", став гаслом епохи, визначивши вимоги відділення церкви від держави. На переконання просвітителів суспільний прогрес можливий тільки за допомогою розуму, права, науки і освіти. Людина - природно-соціальна істота і здатний до нескінченного розвитку і вдосконалення своєї діяльності. Але приватна власність робить людей нерівними, породжує заздрість і ворожнечу між ними, отже, нове суспільство треба створювати на основі соціальної рівності і справедливості. Просвітителі стояли на позиціях історичного оптимізму, а їх ідеалом була республіка, як форма народовладдя.

Таким чином, можна сказати, що завдання дипломної роботи вирішені, а мета досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белік А. А. Культурна (соціальна) антропологія: Навчальний посібник. - М.: Видавництво РДГУ, 2009. - 606 с.
2. Л.М. Брагіна "Соціально - етичні погляди італійських гуманістів" (II половина XV століття) Видавництво МДУ, 1983 р.
3. Великий енциклопедичний словник/За ред. Прохорова А. І.; Норинт, 2007. - 1456 с.
4. Гарей Е. Проблеми італійського Відродження. - М., 1996.
5. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. Москва, 1977.
6. Гуревич П. С. Філософія людини: Навчальний посібник. М.: РГУ, 2009. - 169 с.
7. Джівілегов А. К. Леонардо да Вінчі. - М.: Вища школа, 1974. - 415 с.
8. Ємохонова Л.Г. Світова художня культура: Навч. Посібник. - М.: Видавничий центр «Академія», 1999. - 448 с.
9. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. - К.: Молодь, 1989. - 304 с.
- 10.3 історії культури Середніх віків та Відродження. Видавництво "Наука", М 1976
11. Історія світової культури. Культурні регіони: Навч. посібник / За ред. Л.Т. Левчук. - К.: Либідь, 1997. - 448 с.
12. Історія світової культури: Навч. посібник / Кер. авт. колективу Л.Т. Левчук. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Либідь, 1999. - 368 с.
13. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. - К.: Либідь, 1994. - 656 с.
14. Історія мистецтва зарубіжних країн. - М., 1998.
15. Качановский В.В. История культуры Западной Европы: Учеб. пособие. - Мн.: ИП Экоперспектива, 1998. - 190 с.

16. Качкал В.А. Українське народознавство в іменах: Навч. посібник. У 2 ч. Ч. 2. - К.: Либідь, 1995. - 288 с.
17. Коджаспірова Г. М. Педагогічна антропологія: Навч. Посібник. - М.: Гардаріки, 2007. - 287 с.
18. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу: Курс лекцій. - К.: Либідь, 1996. - 480 с.
19. Культурологія. Історія світової культури: Навчальний посібник для вузів / За ред. проф. О.М. Маркової. - М, 1995.
20. Культурологія. Теорія та історія культури: Навчальний посібник. - М.: товариство "Знання" Росії, ЦІНО, 1996.
21. Лосєв Л.Ф. Естетика Відродження. - М., 1993.
22. Люблинская А. Д. Франція в нач. XVII в. (1610-1620 гг.). Ленинград, 1959; Люблинская А. Д. Франц. абсолютизм в первой трети XVII в. М. - Ленинград, 1965.
23. Перевезенцев С. В. Антропологія філософії середовищ. Віків та епохи Відродження. - Навч. Посібник. - М.: Центр, 2009. - 380 с.
24. Полікарпов В.С. Лекції з культурології. - М.: "Гардаріка", "Експертне бюро", 1997
25. Хрестоматія з культурології: Навч. посібник /упоряд. Лалетин Д. А., Пархоменко І. Т., Радугин А. А. - М.: Центр, 2007. - 592 с.
26. Ярошевський М. Г. Історія психології: від Античності до середини 20 ст.: Навч. посібник. - М., 2008. - 416 с.
27. 50 біографій майстрів західно-європейського мистецтва. Видавництво "Радянський художник", Ленінград 1965
28. Michaela Scheibe: 95 oder 87? Martin Luthers Disputationsthesen zur Klärung der Kraft der Ablässe. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, 31. Oktober 2016.
29. Jürgen Manthey: Die ganze Philosophie werde Anthropologie (Johann Gottfried Herder), in ders.: Königsberg. Geschichte einer

Weltbürgerrepublik. München 2005, ISBN 978-3-423-34318-3, S. 202–234.

30. <https://www.churchofengland.org/prayer-and-worship/worship-texts-and-resources/book-common-prayer/articles-religion#XXXVI>

31. Бібліотека сувоїв [Електронний ресурс] /web-сайт: svitk.ru - Режим доступу: http://svitk.ru/001_b_kategorii/16p5.php